

Kıbrıs'ta Salgınlar**

Doç. Dr. Nazım BERATLI*

Öz

Kıbrıs'ın tarihinde önemli bir konu olan çeşitli salgın hastalıklar, XIX. yy ortalarında adanın o zamanki egemeni Osmanlı İmparatorluğu'nun Karantina idaresinden sonra, önce sınırlanmış; İngiliz Yönetimi'nin ciddi uygulamaları ile de ortadan kalkmıştır. Böylece ada hakkında yazan bütün yazarların hemfikir oldukları, "zehirli havası" olan, sağlıksız bir ülke olarak nitelendirilen Kıbrıs, XX. Yy ortalarından itibaren, bulaşıcı hastalık salgınlarını, Asya'dan Avrupa kıtasına aktarmaya dair, eski sevimsiz ününden kurtulmuştur. Uygulama, Osmanlı döneminde başlamış olmakla beraber, asıl etkisini, İngiliz döneminde göstermiştir. Tabii ki bunun sebebi, adanın modern tıp biliminin nimetlerinden asıl faydalandığı dönemin, İngiliz yönetiminin Kıbrıs'a gelişi ile düzenli bir uygulama göstermesidir.

Anahtar Kelimeler: Salgın hastalık, Karantina, Limanlar, Osmanlı, İngiliz Dönemi, Kıbrıs Cumhuriyeti, KKTC.

1. Giriş:

Bilinen Kıbrıs tarihi boyunca ada halkları salgın hastalıklarla mücadele etmişlerdir. Kıbrıs'ın bulunabilmiş en eski arkeolojik kalıntısı olan Hirokitya'daki bir mezarda dört yaşlarındaki bir bebek cesedinde Lepra izlerine rastlanmıştır. (Dedeçay 2003:125) Kıbrıs'ta Cüzzam'ın tarihi, adanın kendi tarihi kadar eskidir.

Kutsal Topraklar'a yapılan hac yolculuklarında, Kıbrıs'ı ziyaret etmek zorunda kalan Avrupalı gezginlerin seyahatnameleri, batı dünyasında adayı bir salgın merkezi olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Ada'nın kötü ününün, batı dünyası ile sınırlı olmadığı da bilinmektedir. Osmanlı fethinden sonra, Kıbrıs'ın "şenlendirilmesi" için, buraya gönderilmeye çalışanların adada hüküm süren salgın hastalıkları gerekçe göstererek, gelmemek için türlü

** Araştırma Makalesi

* KKTC, Girne Amerikan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, el-mek: nazim.beratli@gau.edu.tr. Mobile: 0542 879 8996. Orchid Number: 5,716,021

yollara başvurdukları ve bunların en az %30'unun da başarılı olduğu bilinmektedir. (Beratlı 2008: 20)

Kıbrıs, dünyanın her tarafı ile ilişki halinde bir adadır. Doğu Akdeniz'de, bütün yolların kesişme noktasındadır. Bütün Orta Çağ boyunca, Suriye limanlarında nihayetlenen İpek Yolu'nun batıya açılan penceresi, Mağusa limanı olmuştur. Bu bakımdan, Çin'den gelen Veba, Humma-i Racia, Tifüs ve Kolera; Mısır'dan gelen Lepra, adanın "kendi evlâtları" Malaria ve Trahom salgınları, Kıbrıs'ta yüzyıllarca hüküm sürmüşlerdir.

Salgınların önüne, son iki yüzyıldır yapılan başarılı mücadelelerle, geçilebilmiştir. Osmanlı yönetiminin son yüzyılında başlayan sağlık kurumlaşmaları, İngiliz sömürge döneminde bilimsel yolların daha etkin kullanımı ile sürdürülmüş verilen mücadele öyle kazanılmıştır. Osmanlı döneminde başlayıp, İngiliz döneminde sürdürülerek başarı ile sonuçlanan bu gayretler arasında, Miskinler Çiftliği (Cüzzam/Lepra Hastanesi), Akıl Hastanesi, Sıtma Eradikasyonu ve Sivrisineklerle Mücadele yanında, salgınlardan korunmak bakımından Karantina Kurumu'nun da çok büyük önemi vardır.

2. Kıbrıs'ın Yaşadığı Büyük Epidemiler

Dönemin en önemli kroniği Maharias, Lüzinyan döneminde, üç büyük epidemi yaşandığını, yazar. Maharias 1349 Salgını'nı anlatırken: "Tanrı bize günahlarımızdan dolayı büyük ölümü gönderdi. Adanın yarısı öldü."der. 1409 yılında, yazarın Büyük Salgın ('Mega Thanatico') dediği veba salgını yaşandı. 1470'te başlayıp, üç yıl süren Veba Salgını'nda Kıbrıs sakinlerinin %75'i öldü. (Wikipedia.History of the Medicine in Cyprus :2017). 1479'da yazan Juniold, Kıbrıs'ın Avrupa'da ünlü "kötü havası"nın, aslında Malaria olduğunu ileri sürer. (Theofilos Mogabgab.2014:130) Fernand Braudel ise Cüzzam ile Veba'nın, Hindistan'dan çıkıp, arada bir uğrayan misafirler olduğunu ama Malarya'nın, Akdeniz'in yerlisi olduğunu, sebebin; sağlıksız iklim ve ıslah edilmemiş sulama koşulları olduğunu anlatır! "*Aqua ora vita, ora morte!*" ". Su hem yaşamdır, hem ölüm... (Braudel. 1993: 78, 79)

1542'de Kudüs'ten dönerken Kıbrıs'a uğrayan bir başka yazar, "O zaman çok yaygın olan Malaria'nın Kıbrıslılar'ın asıl uyuşukluk sebebi" olduğunu ileri sürmüştür. (Mogabgab 2014 : 105) 16.yy boyunca " Kutsal topraklara gitmek üzere Avrupa'dan yola çıkan hacı adayları, gemi kaptanları ile Kıbrıs'ta 72 saatten çok durak yapılmayacağını şart koşan, bir kontrat yapıyorlardı." (Braudel. 1993: 78, 79)

1588'de Kıbrıs'a gelmiş olan Villamont, seyahati esnasında "Mağusa çevresindeki kırsal alanın" bütün halkının bir veba salgını dolayısıyla öldüğünü yazıyor. Yazarın ziyareti

sırasında Mağusa'daki salgın sona ermiş ama karşı kıyı Trablus'da her gün 120 kişi vebadan ölmeye devam etmekte imiş! Yazar, geziden dönüşte Venedik'te Otuz yedi gün karantina'da tutulduğunu anlatıyor. (Cobham. 2014: 174, 178)

Cobham'ın "17. Yy'ın en güvenilir yazarlarından biri" dediği Venedikli Della Valle, 1625'te Kıbrıs'ı ziyaret etmiş. Ağustos ve Eylül aylarında adada bulunmuş. "Daha birkaç yıl önce adayı mahvedip, sakinlerinin çoğunu öldüren bir salgın"dan söz ediyor. (Cobham 2014: 215) Bunun çeyrek asır önceki Veba salgını mı olduğu, yoksa bir başka salgından mı bahsedildiği açık değil. Ancak yirmi beş yıl içerisinde, iki defa iki ayrı salgında Kıbrıs sakinlerinin çoğunun öldüğü anlaşılıyor.

1730'da yeni bir Veba Salgını olduğunu Mariti'den öğreniyoruz. 3 Şubat 1760 günü Kıbrıs'a gelen Geovanni Mariti, daha gemiden çıkmadan adada büyük bir Veba salgını olduğunu işittiklerini aktarıyor. Ertesi gün, Lârnaka'da kıyıya çıktığında, kasabada o ana kadar hastalanmış olan üç kişiden ikisinin öldüğünü öğrenmiş. Mariti, otuz yıldan beri adada Veba görülmediğini, ama Baf açıklarında batan bir gemiden kurtulanların, Lefkoşa'ya yeniden Veba getirdiklerini ve salgının, 22 bin cana mal olduğunu kaydeder. (Mariti 2015: 87)

Aynı yıllarda adayı ziyaret eden bir başka diplomat, Alexandr Drummond ise o yıllarda ada nüfusunun 200 bin civarında olduğunu belirtiyor. (Zikr. H. Gürkan. 2000: 155) Mariti'nin verdiği 22 bin kurban dikkate alınır, nüfusun %10'undan fazlasının öldüğü bir salgından bahsediyoruz. Mariti, 1760 salgınının, bir ders olarak algılanmış olabileceği düşüncesini yaratarak, 1765'te İstanbul'dan adaya gelen bir gemide Veba bulunduğunun anlaşılması üzerine, önce adaya çıkılmasına izin verilmediğini, hasta olanların gemide ölümünden sonra sağlıklı olduğu görülen bir kişiye Kıbrıs'a çıkma izni verildiğini anlatır. Yazar'a göre bu olaydan sonra Kıbrıs'ta Veba görülmemiş.

Kıbrıs ile Karantina kelimelerinin yan yana bulunduğu ilk kaynak, Mariti'nin anılarıdır. (Mariti. 2015: 86) 1765'te Mariti'ye göre Kıbrıs'ta karantina önlemleri alınmıştır. Oysa henüz Osmanlı İmparatorluğu'nda kurumsal olarak Karantina İdaresi, yoktur. 1801'de Limasol'da bir gemide "Humma"dan ölen bazı gemicilerden bahseden Dr. Hume'un hangi hastalıktan söz ettiği belli değildir ama muhtemelen Malaria suçlanmaktadır. (Cobham. 2014: 338) Kıbrıs'a 1802'de gelen William George Browne ise yayınlanan anılarında "Sıtma ve Göz şikâyetlerinin yaygın olduğu ada halkı içinde turp gibi sağlıklı görüneni yok" diye yazmış. (Cobham 2014: 341) Veba'dan sonra, Braudel'in "ev sahibi" dediği Malaria ve Namık Kemal'in Kıbrıs hakkında yazdıklarında tekrar karşımıza çıkacak olan, yazarların "göz hastalığı" deyip geçtikleri, Trahom gündeme geliyor.

Edward Daniel Clarke 1810'da diyor ki: “ Kıbrıs'ta sıtma, diğer Akdeniz Ülkelerinin aksine, ender olarak ara veriyor.” (Cobham 2014: 375) “Her zaman kötü bir hastalık.” Clarke'ı Kıbrıs'a getiren geminin kaptanı Russel daha adaya çıkmadan sıtmaya yakalanıp, ağırlaşmış!

Namık Kemal “Çünkü havasından dört tarafa eslâha-i cedîde sedâsı kadar mütenevvi' ilel-i mühlike dağılıyor ve hattâ içlerinden en hafifi olan ısıtma bile insanı, şîşhâne kurşunu kadar sür'atle öldürüyor.” (Aydoğan 2004: 20) Osmanlı döneminin sonu, İngiliz Dönemi başlarında 1881 yılında adada bir Veba ve Çiçek salgını tehlikesi yaşandığını da biliyoruz. (Hook. 2009: 254) Ada'da 1830 ile 1840 arasında faaliyete geçen bir Karantina kurumu olduğunu bilinmektedir. (Ioannis Dimitrakopoulos ve arkadaşları. 2015: 749) Ancak, yerel olarak kısmi bir karantina uygulamalarının 1765'den beri devam ettiğini görülmektedir. (Mariti. 2015: 86)

1921'de kaleme aldığı kitabında, Sir Harry Luke; özellikle Larnaka'daki Britanya konsolosluğu ile İstanbul'daki büyükelçilik arasındaki yazışmalardan örnekler aktarır. 27 Eylül 1840 tarihli bir yazışmada, Mısır'lı İbrahim Paşa'ya karşı Osmanlı'ya yardım etmek üzere Doğu Akdeniz'de bulunan İngiliz gemilerinin adaya uğrayabilmesi için, personelin Karantina Harçları'nı hangi makamın ödeyeceği tartışılmaktadır. (Luke 2014:155) 19 Haziran 1869 tarihinde Viskonsül Sandwith tarafından İstanbul'a gönderilen bilgi notunda, 1870 yılı giderleri hesaplanırken, Karantina İdaresi'ne de 1750 piasteres pay ayrıldığı bildirilmektedir. (Luke 2014: 213) İlginçtir, 24 Ekim 1871 tarihli bir İngiliz raporunda, adaya atanan yeni vali Aziz Paşa'nın “6 gün Lârnaka'da Karantina'da kaldıktan sonra Lefkoşa'ya geçerek, görevini teslim aldığı” bildirilmektedir. (Luke 2014:221)

1830'larda kurulan Kıbrıs Karantina İdaresi'nin, görevini ciddiye aldığı anlaşılmaktadır. Ne İngiliz Subaylar ve hatta ne de Osmanlı Paşa'sı, adanın valisi olsa bile, kuralları ihlâl etmeyi düşünmemektedirler. İngiliz döneminde Osmanlı'dan miras kalan yasalar ve kurumlar korundu ve geliştirildi. Dikkatle uygulanan önlemler sayesinde Braudel'in “misafirler” dediği veba, çiçek, kolera, humma-i racia, tifüs gibi hastalıkların kökü kurutuldu. Ama “ev sahibi” dediği malaria, leprae ve trahom dıştan gelmiyorlardı. Adeta yerliydiler. “ Kıbrıs'ta sıtma, diğer Akdeniz Ülkelerinin aksine, ender olarak ara veriyor.” (Cobham 2014: 375) denilen Kıbrıs, dünyada sıtma eradikasyonunu başarı ile tamamlayıp, bu hastalığın kökünü kurutan ilk ülke oldu. 2. Dünya Savaşı öncesinde Kıbrıs'ta her yıl 18 bin yeni sıtma vak'ası görülürken, 1947'de bu rakam 2 binin altına düşmüş 1949'da ise hiçbir yeni vak'a kaydedilmemiştir. Sağlık Başmüfettişi Mehmet Aziz Efendi'nin yönettiği bir kampanya ile sıtma taşıyıcısı anofel sineğinin bütün yaşam alanlarının ortadan kaldırılması ile ulaşılan bu başarı, o zaman için bütün dünyada övgü ile izlendi. Çeşitli asalet ve bilimsel ünvanlarla

donatılan Mehmet Aziz Efendi'ye Britanya basını "Büyük Kurtarıcı" ünvanını verdi. (A. An 2022:419) Bir tür Tatarcık sineğini de tarif etmiş bulunan ve adı o sineğe de verilmiş bulunan (Flopotemus Antonetta Azizi) Beyrut Amerikan Üniversitesi Halk Kürsüsü Başkanlığına Ordinaryüs Profesör ünvanı ile davet edilip, dokuz yıl süreyle, bu görevi yerine getirdi. İngiliz Döneminin bitişinden elli yıl sonra "İngilizler'in Kıbrıs'taki Tarihi" isimli bir kitap yazan Tabitha Morgan onu halâ Büyük Kurtarıcı başlıklı ayrı bir bölümle anlatmaktadır. (Morgan 2010: 217)

Öteki "yerli salgın" Trahom'u da Kıbrıs, gene bir hemşehrisinin Prof. Dr. Necdet Sezer'in bilimsel katkıları ile çözmüş ve bitirmiştir. (Bkz. EK 1. Prof. Baykan Sezer'den Nazım Beratlı'ya mektup.) Cüzzam da 1850'lerde başlayan ve ancak 1960'tan sonra biten, üç hükümet (Osmanlı, İngiltere, Kıbrıs Cumhuriyeti) dönemine yayılmış kararlı bir mücadele ile ortadan kaldırılmıştır. (Beratlı 2012:99)

Sonuç ve Öneriler:

2019 Aralık ayında Çin'in Woohan kentinde başlayıp,kısa bir süre içinde Pandemi şeklini alan Covid 19 salgını, elbette ki Kıbrıs'ı da etkilemektedir. Bu bakımdan salgın konusu, günümüzde son derecede popülerdir. Bu salgına karşı ne yapılması gerektiği, kamuoyunda geniş olarak tartışılıyor. Oysa özellikle Kıbrıs'ta bir salgına karşı nasıl mücadele edileceğini tartışmak, anlamsızdır. Ada tarihi boyunca salgınlarla savaşmış ve en sonunda da başarılı olmuş bir coğrafya parçasıdır. Adada yürürlüğe konan ilk karantina yasası, bir Osmanlı Yasası'dır. Britanya otoriteleri, onu geliştirmiş ve uygulamışlardır. Kıbrıs Cumhuriyeti ve KKTC döneminde geliştirilerek uygulanan da aynı yasadır. (Fasıl 260) Bugün yapılması gereken, 45/2018 Bulaşıcı Hastalıklar Yasası'nın dikkatle uygulanmasının sağlanmasından ibarettir.

Kaynaklar

a) Kitaplar:

An, Dr. Ahmet. (2002) *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*. Akara: Akçağ Yayınları

Beratlı, Dr. Nazım. (2008)*Kıbrıslı Türkler'in Kökenleri ve Bektaşilik*. İstanbul: Kalkedon Yayınları

----- (2012) *Kıbrıs Miskinhanesi*.Lefkoşa: Khora Yayınları

Braudel, Fernand.(1993) *II. Filip Zamanında Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Çev. M.A. Kılıçbay. Ankara: İmge Yayınları

Cobham. (2014) *Excerpta Cypria*. Terc. Ali Çakıroğlu. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları

- Dedeçay, Dr. Servet Sami.(2003) *Kıbrıs'ta Hastaneler* . Lefkoşa: Lefkoşa Özel Türk Üniversitesi Yayınları
- Gürkan,Haşmet. (1986) *Bir Zamanlar Kıbrıs'ta*. Lefkoşa: CYREP Yayınları
- Hill,Sir George. (1952) *The History of Cyprus Vol. 4*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi. Yayınları
- Hook, Gail Ruth. (2009) *BRITONS IN CYPRUS, 1878-1914* Austin: The University of Texas Yayınları
- Luke,Sir Harry. (2014) *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs 1571-1878* çev. Ali Çakıroğlu.Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları
- Mariti, Geovanni. (2015) *1760 Kıbrıs Adası'na Yolculuk*. Çev. Ali Çakıroğlu. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Mogabgab, Theofilos.(2014) *Suplementary Excerpts on Cyprus*. Çev. Ali Çakıroğlu. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları
- Morgan, Tebetha. (2013) *İngilizlerin Kıbrıs'taki Tarihi*. Çev. Cumhur Atay. Lefkoşa: Khora Yayınları
- Ortaylı,Prof. Dr. İlber. (2016)*Osmanlı'ya Bakmak*. İstanbul: İnkılap Yayınevi

b) Makaleler:

Aydoğan,Yard. Doç. Dr. Bedri (2003). Namık Kemal'in Magosa Sürgünlüğü. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezinin 4-5 Aralık 2003 tarihinde düzenlediği "*Hapishaneler*" konulu sempozyumda sunulan bildiri.

http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/aydogan_2.pdf

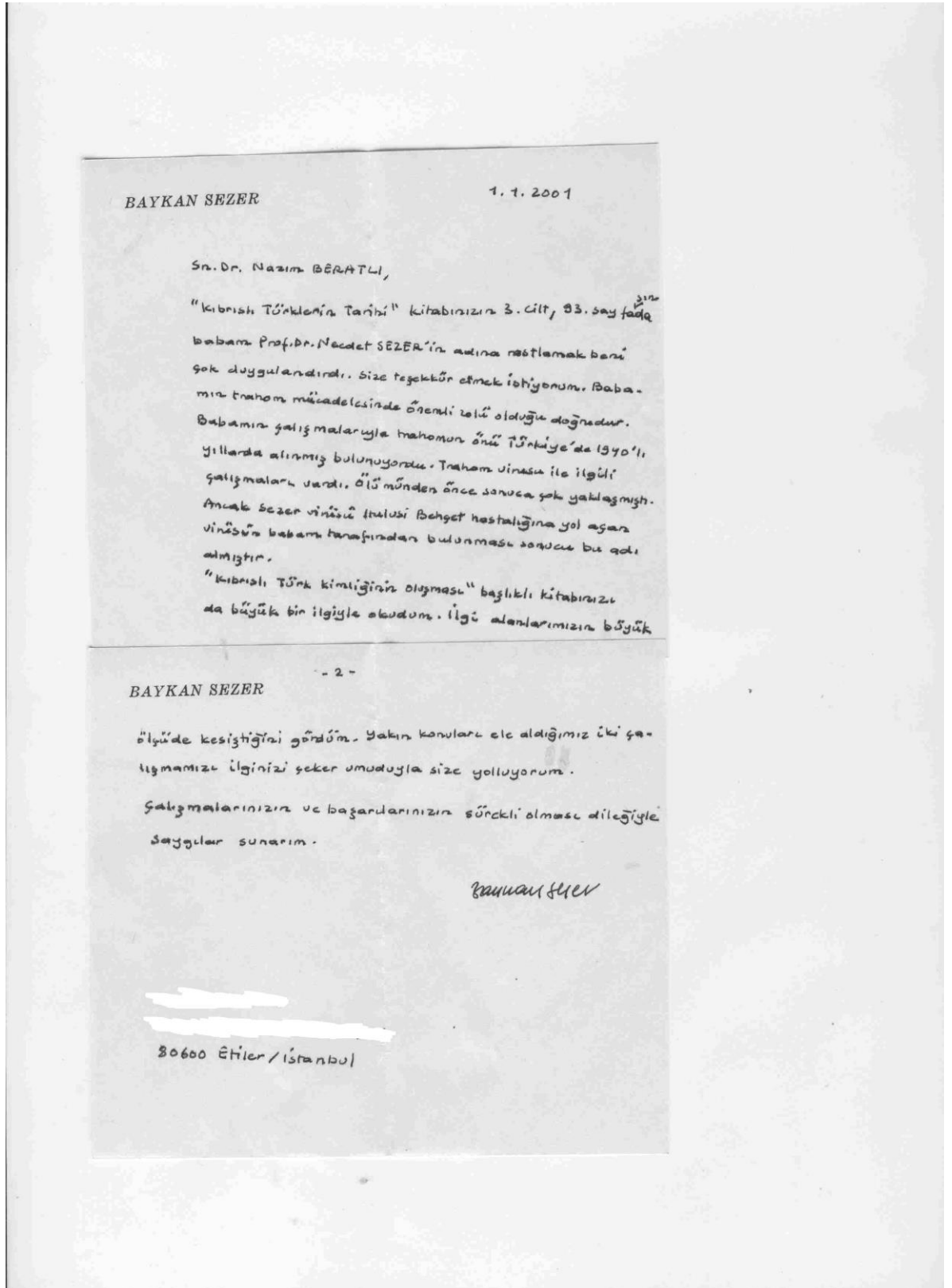
Beratlı, Nazım. *OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE KIBRIS'TA KARANTİNA KURUMU* .

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 10 Sayı: 52. Ekim 2017 Doi Number:
<http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1896>

Dimitrakopoulos,Ioannis. Dimitriades, Dimos. Kaloudi, Constantina. Sapountzi-Krepia, Despina. Healthcare Services in Cyprus during the Ottoman Period 1571 – 1878. *International Journal of Caring Sciences September-December 2015 Volume 8 / Issue 3/ Page 747*.

https://www.researchgate.net/publication/283894451_Healthcare_Services_in_Cyprus_during_the_Ottoman_Period_1571_-_1878

EK 1:

Epidemias In Cyprus**

Doç. Dr. Nazım BERATLI*

Abstract

Till last two centuries have come, Cyprus was known as a source of epidemic maladies between Asia and Europe. Plaque, Leprea, Tiphoid Fevers, Malaria and Cholera were illnesses which could be easily met in the island. Because, the island take place just at the cross roads between three continents and had never had a complicated health system till the British Period of the island had begun. Thus, Plaque of China or India, Leper of Egypt and Malaria as a native inhabitant of Cyprus, had transfered to the other parts of the world with the pilgrims who had to visit the island on the way of Jarusalem. Although, Quaratine was esthabilshed during the late Ottoman period but Bristish administrators had managed to create an effective public health system with edecuated health officers. All of the arrivals had controlled without any exception. Even Royal Army completely had applied the quarantine rules to the staff by it's own authorities. After two centuries of performing those strict controls in the island, Cyprus has lost her negative fame as a transferring station of epidemic maladies between Asia, Africa and Europe in current times.

Key Words: Cyprus, Epidemias, Ports, Ottoman, British, Public Health.

** Research Article

* TRNC, Girne American University Faculty of Health, e-mail: nazim.beratli@gau.edu.tr. Mobile: 0542 879 8996. Orchid Number: 5,716,021